

Vakıfların Çocuğun Korunmasına Yönelik Fonksiyonel Yapıları

Prof.Dr.Ibrahim CANAN*

Giriş:

Vakıf müessesesi, eskiden beri, islam cemiyetinde, medrese, kervansaray, cami, çeşme, aşevi, kütüphane, kopili, yol... gibi pek çok faydalı tesisler yaparak, gerek maddî, gerek manevî mühim hizmetlerde bulunmuştur. Günümüzde de bu çeşit hizmetlere devam etmektedir. Vakıf deyince bu hizmetleri hatırlamayan yok gibidir.

Burada, sözü edilecek olansa vakıfların verdiği bir başka hizmet olan: Çocuk himaye hizmetleridir. Görüleceği üzere vakıflarımızın bu yolda verdiği hizmetler de küçümsenemeyecek bir derecededir.

Bir milletin geleceğini temsil eden çocukların küçük yaşta himayeleri millî hayatın mühim meselelerinden bilidir. Ancak, **çocukların himâyesi** deyince ne anlıyoruz? Önce bunu belirtmek gerekecektir.

Şüphesiz **himaye** çok geniş bir mefhumdur. Mesele hakiki vüsati içerisinde mütalaa edecek olursa, yaratılışlarındaki acz sebebiyle bütün çocukların himayeye muhtaç olduklarını kabul etmek gerekir. Bu açıdan cami avlusuna, sokak köşelerine terk edilmiş hiç kimsesi bulunmayan bir çocukla, anne-baba

veya bir yakını olan çocuklar birdir. Hepsi de himayeye, şefkate muhtaçtır.

Ancak, elbette ki, kimsesi olmayan veya bâzı yakınları olsa bile yaşlılık, sakatlık, fakirlik gibi sebeplerle onlardan istifade edemeyen, himaye göremeyen bir çocukla, ihtiyaçlarına el atacak, himaye verecek bir yakını bulunan çocuk aynı durumda değildir. Dolayısıyla, kimsesizin, yetimin himayeye olan ihtiyacı çok, hem de pek çok fazladır ve farklıdır.

Bu sebeptendir ki, çocukların himâyesi deyince, öncelikle himayeciden mahrum, kimsesiz çocuklar hatıra gelir. Yine bu sebeptendir ki, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde çocuk himayesine müteallik emirler, irşadlar, teşvikler çoğunluk itibarıyla yetimlerle ilgili olarak ele alınır.

Biz bu yazımızda, daha çok, yetim ve yeterli himayeden mahrum çocuklara vakıflarca sağlanan himayeden bahsedeceğiz. Bu çeşit himayeye daha ziyade maddî yardım, **maddî himaye** denebilir. Hepsine şâmil himayeye de mânevî-himâye diyebiliriz.

Öyle ise, önce, kısa olarak, bütün çocuklara yönelik mânevî himaye faaliyetlerinden söz etmek gerekirse, bilindiği üzere, çocukların hayata hazırlanmasını gaye edinen bütün terbiye ve maarif müesseseleri bu çeşit himayenin tezahürleridir. Bugünkü ilkokulun karşılığı olan **sıbyan mektepleri** -ki bunlara **mahalle mektebi** de denir-, Kur'ân mektepleri, daha büyük çocukların devam ettiği medreseler, kütüphaneler, çocuklar için oyun mahalleri vakıfların en mühim hizmet sahalarını teşkil eder.

Vakıfların ifa ettiği hizmetler arasında bu çeşit hizmetlerin nisbeti hakkında bir fikir verebilmek için 18. asırdaki vakıflardan **ihtimali sondaj** metoduyla seçilen 330 adedinin üzerinde yapılan incelemeden elde edilen bir iki noktayı belirteceğiz:

Sözkonusu araştırmaya göre, bu vakıfların toplam bütçesinin % 28,16'sı eğitim-öğretim hizmetlerine harcanmaktadır; % 30,75'i dini hizmetlere geri kalanı da başka hizmetlere...

Dini hizmetler deyince öncelikle camiye bağlı hizmetler kastedilmektedir. Günümüzde olduğu gibi, her devirde camilerin çocuklara da hizmet verdiği gözönüne alınca, vakıfların çocuklara yönelik hizmetlerinin nisbetinde daha da artma olacağı söylenebilir.

Bu noktanın anlaşılması için, vakıfların bütçesi ne kadardır? Meselesine temas edelim: Bu mevzuda kesin bir rakam vermek zor. Ancak, konuya ışık tutacak, kısmen tahmin, kısmen hesaba dayanan bazı açıklamalar kaydedebiliriz:

1-18. ve 19. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunu gezen bazı batılılar imparatorluk dahilindeki gayr-ı menkul emlakın dörtte üçünün vakıf olduğunu tahmin etmişlerdir.

2- Cezayir, Fransızlar tarafından işgal edildiği zaman, buradaki emlakın yarısının vakıf olduğu görülmüştür.

3- Keza, Tunus arazisinin üçte ikisinin vakıf olduğu tesbit edilmiştir.

4- 1925'te yapılan bir hesaplama Mısır'da ekilen arazinin sekizde birinin vakıf olduğunu göstermiştir.

5- 18. yüzyıla ilgili, yukarıda temas ettiğimiz araştırma, bizzat vakfiyelerdeki rakamlara dayanarak, daha ikna edici bir fikir vermektedir: Buna göre, vakıfların bütçesi imparatorluk bütçesinin yarısına eşittir.

Böylece, vakıfların deruhte ettiği hayır hizmetlerine, üzerinde güneş batmayan imparatorluk bütçesinin en az, üçte birine eşit bir meblağa ulaştığı anlaşılır. Bu, elbette büyük bir yekûn teşkil etmektedir. İşte, çocuklara yönelik hizmetlerin yer aldığı % 28,16'lık eğitim-öğretim kalemine giren meblağın hacmini böyle değerlendirmek gerekecek.

Çocukların Maddî Himayesine Yönelik Vakıflar

Yazımızın ağırlıklı kısmını teşkil edecek bu maddî himaye vakıflarına gelince: Hemen belirtelim ki, İslamda, başta Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ömer, Hz. Ali olmak üzere ilk nesil müslümanlarıyla başlayan vakıf işlerinde, betahsis "**çocukların korunması**" diye bir kayda raslanmaz. Bir başka ifadeyle, İslam tarihinde çocuklara yönelik vakıflara daha çok sonraki asırlarda raslanır. Üstelik bugünkü kadar çok, çocuk himaye müesseseleri hiçbir devirde görülmez. Bunun bidayette görülmeysi, sonraki devirlerde de sayıca azlığına nedendir?

Vakfiyelerde zamanla çocukların da zikredilmesi, yetimlere mahsus **dâruleytam'larm** doğuşu bir ilerleme midir, yoksa bir gerileme midir münakaşa edilebilir. Ancak, bizce "**ıctimaî açıdan bir tedenninin göstergesi**" kabul edilebilecek olan bu durumu bir kaç sebeple açıklayabiliriz:

1- İlk asırlarda ıctimaî ve dini hayat sağlamdı. Sokağa atılan sahipsiz çocuk azdı. Ayrıca, dini duyguların kuvvetli oluşu, sahipsiz çocukların aileler tarafından hemen kabullenilmesine âmil olmaktadır. Zira yetim himaye etmenin ehemmiyetini belirten, dindarları buna teşvik eden pek çok hadîs mevcuttur. Bunlardan bir kaçını kaydedelim:

"Ben ve yetime bakan kimse, cennette şöyle (iki parmağıyla göstererek) yan yanayız."

"Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içerisinde yetim olan ve yetime iyi muamele yapılan evdir."

"Kim Müslümanlar arasında bir yetimi (evine alıp) kendi yediğinden yedirir, kendi içtiğinden içirirse, affı kabil olmayan bir günah (yâni şirk) işlemediği takdirde Allah onu mutlaka cennetine kor."

"Kalplerinizin yumuşamasını, hacetinizin

kabul bulmasını isterseniz yetime merhamet ve ona lütf ile muamele edin."

"Küçüklerimize acımayan bizden değildir."

2- Öte yandan bu ilk asırlarda, İslam cemiyete tinde devletçilik de güçlüdür, şuurudur ve dolayısıyla devlet raiyyetine sahiptir. Bir hadîste: "es-Sultânü veliyyü men lâ veliyye leh" yâni "**Sultan velîsi olmayanların velisidir**" buyrulur. Bir başka ifade ile, kimsesiz çocukların sahibi, velîsi baştaki hâkimdir, yani devlettir, onun temsilcisi mahallî amirdir, yani **Devlet-Baba'dır**.

Hakimiyeti, liderliği, istibdad ve sömürü değil, "**Seyyidü'l-kavm hâdimuhum**" hadîsine uygun olarak **halka hizmet** anlayan ilk devre devletçiliğinde sokakta sahipsiz çocuk kalması mümkün değildir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) ve onun yolunda gidenler Fırat nehri üzerindeki bozuk bir köprüden düşen keçinin sorumluluğunu vicdanının derinliklerinde duyabilmiştir. Bu şuur sadece Hz. Ömer'de (r.a.) değil, onun valilerinde, komutanlarında ve onun izinden giden muakkıplarında da vardır. Bu şuur İslam tarihinin ilk beş asırlık döneminde müşterek bir vasıftır.

3- Bu ilk devrede müstakil çocuk himaye müesseselerinin yokluğunu izah eden bir üçüncü nokta daha var. Konumuz açısından arzettiği nezaket ve ehemmiyet sebebiyle buna da temas edeceğiz: Gerek Kur'ân-ı Kerîm ve gerek hadîs-i şerîfler, çocukların "**aile içerisinde**" himaye ve terbiyelerine amirdir. Öyle ise ideal islâmî cemiyette, himayeye muhtaç çocuklar, müstakil çocuk müesseselerinde değil, aile içerisinde himaye edilecektir. Âyet-i Kerîme şöyle emreder: "**Bir de sana yetimleri sorarlar, De ki: Onları faydalı ve iyi bir hâle getirmek hayırlıdır. Şayet kendileriyle bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir**" (Bakara 2, 220).

Öyle ise. Devlet, kimsesiz çocuklara, hasbî olarak bakan aile çıkmadığı takdirde, ücretle bakan aileler bulacaktır.

Bazı Müesseselerden Örnekler:

Anlaşıldığı üzere, değişen şartlar sonucu, gerek raiyyetin ve gerekse devlet sorumlularının hayatında dinî tatbikatın zayıflaması sonucu İslam cemiyetinde, kimsesiz çocukların sayısının arttığı devreler olmuştur, işte bu durumlarda, Müslümanın vicdanında

kökleşip müesseseseleşmiş olan Allah rızası için yardım ve hizmet etme duygusu, bir emniyet sübabı gibi derhal ortaya çıkarak, vakıf kıyafetine bürünmüş olarak cemiyetin yarasını müessir şekilde sarmıştır. Bu çeşit durumlarda yardımcı olmak maksadıyla kurulan vakıflara **avarız vakıfları** denir. Ömer Nasuhî Bilmen'in açıklamasında **on bir çeşide** çıkan vakıf hizmetlerinden sadece birini teşkil eden avarız vakıfları hakkında bir iki kelime açıklama sunalım:

Avarız, Arapça, **arıza** kelimesinin çoğuludur. Beklenmedik, ani gelen musibet, bela, kaza, hastalık... demektir. Öyle ise bununla, belaya düşen, kazaya uğrayan, hastalanan insanlara yardım yapmayı gaye edinen vakıfların hepsi kastedilir. Bu konunun mütehasıslarından Ali Himmet Berki **avarız vakıflarını** şöyle açıklar: "**Varidatları, bir mahalle veya köyde fukaradan vefat edenlerin techîz ve tekfinine, hasta olan fakirlerin tedavilerine ve hastalık gibi bir sebeple kâr ve kisbten (kazançtan) âciz kalanların ve bunların evlat ve iyallerinin infak ve iaşesine, mahalle ve köyün tamire muhtaç olan kaldırım ve su yollarının tamirine sarf olunmak üzere yapılan vakıflardır.**"

Şu açıklama, bu vakıfların daha nerelere kadar el attığını göstermek için ayrıca kayda değer: "**Fakirlere vakit vakit ve bilhassa ramazan-ı şerifte regâib ve berat gibi mübarek gecelerde para veya erzak dağıtmak, fakir kızlara çeyiz tedarik etmek, fakir cenazeleri kaldırmak, yetim yoksul çocuklara, fakir dul kadınlara bayram elbisesi satın almak, destî ve bardak gibi şeyleri kıran hizmetçileri serzenişten kurtarmak için kırdıkları şeylerin benzerlerini hemen alıvermek için yapılmış vakıflardır.**"

Gazan Mahmut Han Vakfiyesi

Gazan Mahmut Han İlhan prenslerindedir. Milâdî 1225 - 1304 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Hakimiyeti sırasında Müslüman olmuştur. Tebriz yakınlarında **Şeneb-i gazan** diye anılan bir şehir ve burada vakıf yoluyla büyük müesseseler kurmuştur. **Ebvâbi'l-birri Gazan** diye söylenen bu müesseseler şunlardır: Büyük bir terbiye evi, Hanefilere ait bir cami, Şâfiîlere mahsus iki medrese, firevn Hangâh, dâruşşifa ve ıslahhane, kütüphane, Beytu'l-

Kanun (Devlet arşivi), mütevellîye mahsus bina, umumî hela, umûmî hamam ve **eytamhâne** (yüz yetim çocuk için) ve metruk çocuklara bakmak üzere kurulmuş bir müesseseden ibarettir. Bunlardan başka, dul kadınlar, yoksullar, fakirlerle kimsesizlerin cenazelerini kaldırmak, yolları temizlemek, efendilerden korkan kölelerin kırdıkları çanak-çömlek ve sairinin tazmini, kışın aç kalan kuşların beslenmesi için ayrı hizmetler te'sîs olunmuştur.

Gökbörü Vakfiyeleri

Musul'da, Erbil'de, Erbil Atabeyi, Muzafferüddin Ebû Saîd Gökbörü vakfiyesidir. Adı geçen vakfiyelerle Erbil'de hastalar ve körler için bir yetimhane, sokaklardan toplanan çocuklar için bakım yurtları te'sîs olunmuştur. Ayrıca bu iki müessesedeki küçük çocuklar için sütanneleri tayin etme hizmetleri de konulmaktadır.

Erbil Atabeyi Selçuk imparatorluğunun atabeylerindedir. Selçukîlerin Suriye, Mısır, İran, el-Cezîre sahasını da kaplayan imparatorluklarında 12, 13 ve 14. asırlarda pek çok vakıflar yaptıkları görülmür. Bu müesseseler hep vakıflar sayesinde payidar olmuşlardır. Osmanlı imparatorluğu devirlerinde de Selçukîlerin vakıflarıyla idare olunmuştur.

Fatih Sultan Mehmed Vakfı

370 sayfa tutan muazzam vakfiyenin, bilhassa çocuklara ait kısmı bizi ilgilendirmektedir. 313-315. sayfalarda yer alan bu bölümde, hülâsa olarak, yetimlerin ve fukara çocuklarının yetiştirileceği bir **dâru't-tâlim'den** bahsedilir. Buraya, tâlim işlerini yürüten hocaların tayininden başka, yetim ve fakir çocuklara nakden ödenecek maddî yardım da vakfiyede zikredilir. Bu vesîkada günümüzün diliyle şöyle denir: "**Salтанат merkezim istanbul'da yaşayan yetimlere, her gün yüz akçe olmak üzere bir ayda 3.000 akçe sarfoluna. Ebeveyni olmayan kız ve erkek her yetime günde yarım dirhem olmak üzere her ay 15 akçe dağıtıla. Bu tahsisat, her bir yetime, hidane yaşından çıkıp istiğna yaşına girene dek (yâni yeme, içme, giyinme ve bir kavle göre, istinca işlerini kendi kendine yapabilir hâle gelinceye kadar ki 7-8 yaşına basması demektir) verilmeli, bu yaşa gelince kesilerek bir başka yetime bağlanmalıdır.**

Tahsisatın bağlandığı ve kesildiği vakitler, merkez kadısı defterine kaydedilmeli ki, vakıf sorumlularının, işleri dürüstlkle yürüttüğü Allah ve halk nazarında da bilinerek kendisine teşekkür edile.*¹

Bu vakfiyenin en mühim bölümlerinden biri de, her senenin sonunda 70 sayfalık vakfiye metninin, bilcümle muallim, müderris ve diğer hizmet erbabının huzurunda okunması ve böylece içindeki vazifelerin hakıyla ifa edilip edilmediğinin ve şartlarının yerine getirilip getirilmediğinin tedkîk edilmesi şartıdır.

Daye Server Hatun Vakfiyesi

1551 tarihinde kurulmuştur. "**Fakir çocuklar için bir mektep yapılması**" şart kılınan vakfiyede "**mezkur mektepte okuyan yetim çocuklara elbise giydirilmesi için her sene yüz dirhem verilmesi**" gereği de kaydedilir.

Hoca Abdullah Vakfı

Ödemiş kazasının Birgi nahiyesinde Hoca Abdullah adında bir zâtın 979 hicrî 1571 milâdî tarihli vakfiyesidir. Vakfiye birçok hayır işleriyle birlikte yetimlerle ilgili hizmet de vermektedir. Vakfiyede şu bilgiler var: "**Birgi nahiyesinin Kalenderhâne mahallesinde okuyan çocuklardan 25 yetime kapama gömlek, don, birer çift pabuç, mest ve arabiye kumaştan mürekkep bir takım elbiseliğin her sene ramazan bayramında giydirilmesi, kurban bayramında da çocuklara birer çift pabuç alınması ve talebe için, yetişecek kadar hasır, desti, kuzu deresi alınması**" yazılıdır.

Katibzâde Vakfı

İzmir'de kâtipzâde Ahmad Reşid Efcndî'nin 1163 (1749 miladi) tarihi vakfiyesinde birçok hayır şartları ve hizmetleri arasında bir de mektep kurulması kaydı vardır. Bu mektepte okuyan çocuklar, vakfiyede yer alan bir şart uyarınca, yıllarca güneşli bir havada çimenli ve çiçekli bir sahraya götürülme imkanı bulmuşlardı, ilgili fıkra şöyle: "... **Adı geçen mektepte mevcut olan çocukların, her sene ilk baharda hocaları marifetiyle sahraya (pikniğe) gitmeleri için 1200 akçe verile...**"

Mehmet Vâni Efendi Vakfiyesi

Bursa'nın Kestel köyünde Vâni Mehmet Efendi adında bir hayırsever (1671 miladi) tarihli vakfiye - siyle bir cami, bir medrese, bir de imarethane yaptırmış ve medresedeki çocukların yiyeceklerinin de imarettten verilmesini şart koşmuştur, imarette pişip-te talebeden artan aşların fukaraya dağıtılması da yine şartlar arasındadır. Vazifelerin ifası için Kestel köyündeki han, hamam, altı dükkan ve bahçeler, Ada köyündeki hamam,ve bahçeler, çiftlik, Koyun Hisar köyündeki meralar vakfolunmuştur.

Vakfın bizi ilgilendiren kısmında vâkıf şunu söyler: "**Cenâb-ı Hakkın fazl u keremi olarak bana verdiği mal-i helal ile Bursa Livası köylerinden Kestel köyünde müzminlerin farz namazları cuma ve bayram namazlarını kılmaları için bir camii şerif ve yanında ilim öğrenmek ve ahlakı güzel kılmak için ayrı bir mübarek bina inşa ettirdim ki medrese ve zaviye olmak üzere iki kısım dır. Bu medreselerde ancak ilim öğrenenler ve amelde ilerleme gayreti gösterenler kalabileceklerdir, işbu meskendeki odaların sayısı semavârın adediyle yedidir. Ve mezkur mesken dahilinde ilimler öğrenilmek ve Allah rızası için Amel olunmak üzere ders hane denen bir ver daha inşa eyledim. Ve yine derununda ulemâ ve fukaraya taam pişirilmek için başka bir kısım daha te'sîs eyledim.."**

Mısır'da Seyfeddin Kaiavun Vakfı

Mısır'da 1284 yılında kurulmuş olan **Seyfeddin Kaiavun Hastanesi** de burada zikre değer. 1279'da tahta geçen Seyfeddin Kalavun tarafından yaptırılmıştır. Mansûre hastanesi de denen bu müessese, kendisine müracaat eden her çeşit hastayı kabulden başka evdeki hastaları da tedavi için hususi teşkilata sahiptir. Hastahanenin bizim için mühim olan yönü, bir de **medrese ile bir dâruleytam da ihtiyva etmesidir.**

Konya Mahalle Sandıkları

Milletimizin hayırsever ve himayeci ruhunu aktiren değişik bir müessese de **Konya mahalle sandıklarıdır.** Konya mebuslarından Prof. Dr. Sadi İrmak'm bir makalesinde, "yakın zamana kadar" de-

vam ettiği belirtilen, Konya mahalle sandıkları hakkında şu bilgi verilir:

"Yetim kalan, fakir düşen kimseleri ve çocukları çiraklık, kalfalık ve ustalık safhalarını geçirerek yetiştirdikten sonra sermaye vererek bunları müstakil birer iş sahibi yaptırdı. Konya'daki dükkanlardan alınan küçük bir pay, sandığın sermayesini daima elde tutmasını sağladı. Böylece Konya'da sefalet e düşmüş, işsiz adam kalmazdı. Bu sandıkların asıl dikkate değer tarafı şu idi: Sandıklar sadaka şeklinde yardım yapmayıp muhtaçlara ve yetimlere iş bulmayı ve şehirlerde geçerli olan sanatlar öğretmeyi ve böylece memlekete faydalı adam yetiştirmeyi gaye edinirdi. Daha fazla gelişmesi beklenen bu müesseseler, tafsili uzun sürecek sebeplerden dolayı sönmüştür."

Kayseri Köy Vakıfları

Kısmen, Konya mahalle sandıklarını hatırlatan bir müesseseye de Kayseri köylerinde rastlanmaktadır: Şer'iyye sicillerinin tedkikinden anlaşıldığına göre, "varlıklı köylüler, hem hayatlarında bilmeden ve istemeden işledikleri günahlarından sıyrılmalarını ve hem de kendilerinin ölümünden sonra hayırla söylenmelerini sağlamak maksadıyla vakıflar yapmışlardır. Bunlar arasında tarla, ev, değirmen, bağ ve bahçe gibi gayr-ı menkuller bulunmakla beraber para halinde de vakıflar vardır. Bunların irat getiren mallar olmalarına dikkat edilmiştir. **Vakıfların iradı, köyün değirmen ve camiine olduğu kadar, kimsesiz kalan kızların evlenmelerine ve cihazı nave köy mektebine devam eden öksüz ve yoksul çocukların türlü masraflarına tahsis olunur."**

Şüphesiz, çocuk himaye müesseseleri deyince, vakıflar tarafından verilen hizmetler bu kadar değildir. Biz örnek kabilinden bir kaç misal vermiş olduk. Bunlar denizden bir katre mesafesindedir.

Vakıfların çocuk himaye hizmetlerini inceleyen araştırmacılarımızdan **Osman Korkut Akol "Hemen her vakfiyede korunmaya muhtaç çocuklar hakkında esaslı hükümler bulunduğunu ve bu işe mühim paralar tahsis edildiğini"** ifade eder. **Bu mevzuya temas eden bir diğer müellifimiz Hüseyin Sapmazlı da birçok vakfiyelerde yer alan çocuklarla ilgili hükümler meyanında şunları sa-**

yar: "Öksüz kızlara çeyiz verilmesi, çocuklara meyve yedirilmesi, yetimlere yardım edilmesi, çocukların ilk baharda açık havalarda gezdirilmesi, açık hava mektepleri yaptırılması, gıda, elbise, tedarik levazımı tedarik edilmesi, yakacak ve mesîre masraflarının verilmesi, bayramlarda çocukların sevindirilmesi, spor meydanları ve teşkilâtı vücûde getirilmesi için tahsisat konmuştur ve vakıflar yapılmıştır."

Bazı Modern Çocuk Himaye Müesseseleri:

Vakıflar, kendi kendini finanse eden hususi mahiyetteki müesseselerdir. Bunlara devletin maddî katkısı yoktur. 19. asrın sonlarına doğru, bizzat devlet teşebbüsüyle ve millî bütçeden beslenen, çocukları himaye maksadıyla modern müesseseler de kurulmaya başlamıştır.

Islahhaneler

Vakıflardan ayrı olarak, **çocuğu, bedenî, ruhî, akîl ve fikrî tehlikelere karşı korumak maksadıyla** devlet tarafından teşkil edilen ilk müesseseyi Mithat Paşa kurmuştur. Mithat Paşa nereye gitmişse daima çocuklarla meşgul olmuş, onlara ait müesseseleri ya kurmuş, veya kurdurmuş, yahut vakıflardan istifade ederek ve münderis olmuş vakıfları meydana çıkararak yine çocuklara ve gençlere faydalı olmaya çalışmıştır. Tuna vilayeti valisi iken Niş'te kurduğu ilk müesseseye "**Çocuk Islahhanesi**" adını verir. Mithat Paşa ıslahhanenin çalışmasını tanzî eden bir de nizamname hazırlar. Dâhiliye nezâretince, her tarafta aynen tatbik edilmek maksadıyla **1868** yılında bütün valiliklere tamim edilen nizamnamede başlıca şu hususlar yer alır.

1- Yerli, yabancı, islam, Hıristiyan farkı gözet meksizin ve müsavata riâyet edilmek şallıyla 12-13 yaşından yukarı olmayan anasız, babasız, öksüz yetim olanlar veya anne-babası amel-i manda (işten kesilmiş) fakir ve zaruret hâlinde bulunan,

2- Yahut terbiye ve ıslah edilmek üzere bir ıslah haneye kabulü istenen analı, babalı, hısım akrabalı 13 yaşından aşağı olan,

3- 13 yaşından aşağı olup irtikap, töhmet ve cinayetle kanunen bir sene ve daha ziyâde hepsi lâzım

gelip hükümetin resmi emriyle alınması istenen çocukların alınacağı kabul edilmiştir.

Darülacezeler

Çocukları koruma gayesiyle kurulan müesseselerden biriside budur. Kuruluş gayesi, "**Sokaklarda dilenen çocuklarla, sakat erkek ve kadınların dilenmekten kurtarılmaları ve güçlerinin yettiği kadar çalıştırılabilmeleri**" şeklinde ifade edilmiştir.

İlk darülaceze, 1890 yılında Halit Rıfat Paşa'nın dâhiliye nazırlığı zamanında düşünülmüş ve devrin Padişahı 2. Abdülhamid'in emri ve büyük mali yardımlarıyla 7 Kasım 1892'de İstanbul Okmeydanı semtinde Kağıthane surlarında temelleri atılmıştır. Birçok tesislerle hizmete başlaması 1896'da mümkün olan müessese çocuklara san'at da öğretmek suretiyle hayata hazırlıyordu.

Daruleytamlar (Yetimevleri)

Trablus ve Balkan harpleri sebebiyle çoğalan yetim ve kimsesiz çocukların himayesi için kurulan bu müesseselerin mâlî yükünü kaldırmak üzere **evlâd-ı şühedâ vergisi** ihdas edilmiştir. Bu müesseselerin birinci gayesi, harplerde şehit düşenlerin yetimlerini okutmak ve onları cemiyete faydalı hale getirmektir. Bu yetimlerin korunma işini en ziyâde kendine konu edinen Araç ilçesi, Boyalı bucağı, Balcı köyünde 1869'da doğmuş bulunan **İsmail Mahir Efendi'dir**.

Mahir Efendi, meşrutiyet inkılabından sonra Kastamonu milletvekili olarak Meclise girdi. Mecliste bu meseleye ait sık sık takrirler verdiği için arkadaşları kendisine **Ebu't-Tekârîr** lakabını verdiler.

Mahir efendi, ciddî çalışmalarında ısrar ederek bir proje hazırlar, **İttihad ve Terakki** fırkasınca kabul edilen bu projeye göre, **evlâd-ı şühedâ vergisi** adı ile tütüne bir miktar zam yapılarak, kolay, sağlam ve bol bir gelir temin edilebilecek. Bu para ile yurdun her yerinde, bilhassa şehîd çocukları olmak üzere, öksüz ve kimsesiz yavrular yetiştirilecekti.

Buna uygun kanun çıktıktan sonra **Daruleytamlar Umum Müdürlüğü** kurulmuş ve İsmail Mahir Efendi, teşkilatın başına getirilmiştir. İlk dâruleytam Sait Halim Paşa tarafından teşkilata hediye edilen **Bebek Yalısı'nda** açılmıştır.

Birinci Cihan Harbi sırasında, diğer vilâyet-

lerdekilere ayrı olarak yalnız İstanbul'da ikisi kız olmak üzere 9 dârüleytam vardı. Kız-erkek beş bin şehîd yavrusu veya kimsesiz çocuğun yetiştirildiği bu müesseseler, yabancılara ait olup boş kalan mektep binalarına yerleştirilmişti.

1918 müterâkesini müteakip İstanbul işgal edilince, Dârüleytamlar Umum Müdürü bulunan rahmetli **Selâhaddin Öksüzcü**, işgal ordusu komutanlığından, yabancı mekteplerin 24 saat içinde boşaltılması emrini alır. Umum müdür bizzat Padişah Vahdettin'e çıkarak Validebağ köşkü, Çağlayan ve Balmumcu kasırları, Ortaköy sarayı gibi yedi mühim binayı Dârüleytamlara tahsis etmesini te'mîn eder.

Bilhassa İstanbul'daki dârüleytamlar mütâreke devresinde pek ciddî malî sıkıntılar çeker. Fakat Selâhaddin Öksüzcü, meşhur hattat Mehmed Yusuf Efendiye **Fe-emme'l-yetüme fe-lâ takhar** âyetini yazdırıp sattırarak bu buhranlı devreyi muvaffakiyetle atlattığı ve müesseseyi yaşatmak" imkânını sağlamıştır.

Dârüleytamlarda çinicilik, marangozluk, terzi-lik, kunduracılık, çorapçılık gibi mühim san'at şubeleri vardı. Kızlar için dikiş, örgü, oya şubeleri vardı. Buralardan mühim şahsiyetler yetişmiştir.

Dârüleytamların Ortadan Kalkışı

En buhranlı günlerde bile, hayatini koruyarak milletimize değerli hizmetler ifa eden bu müessesenin sönüşü hakkında Osman Korkut Akol'un izahını ibretle okuyalım:

"İstiklal savaşı sırasında Anadolu'da bulunan dârüleytamlar millî hükmetçe. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın idaresine verilmişti. Bu Bakanlık, işi, bir* koruma meselesi değil, bir eğitim davası saymış ve müesseseleri Millî Eğitim Bakanlığına bırakmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı, **evlâd-ı şühedâ ver-**

gisi olarak tütünden te'mîn edilen geliri umîmî bütçeye eklemiş ve müesseseleri şehir ve köy yatı okulları haline sokmuştur. Bilâhare özel idarelere devredilen bu müesseseler devam ettirilemeyerek kapanıp gitmiştir.

İstiklal savaşı sırasında Garp Cephesi komutanı rahmetli General Kâzım Karabekir de kendi bölgesinde kimsesiz çocukları okutup yetiştiren müesseseler kurmuş, fakat bunlar da devam ettirilememiştir.

Bu modern müesseselerin kısa zamanda sönmeleri, bize vakıf müessesesinin ehemmiyetini anlamaya yardımcı olmaktadır. Çünkü vakıf kurulurken onun masrafını karşılayacak gelir kaynakları düşünülmemekte ve bu, devlet bütçesine dayanmamaktadır.

Böylece vakıflar, kültürel ve sosyal hizmetleri, devlet bütçesinin dışında kalan mâlî kaynaklara dayandırdığı için, devletin mâlî bakımdan zayıfladığı dönemlerde bile, bu zaaftan fazla müteessir olmayarak hizmetini aralıksız yürütebilmiştir. Bugünkü eğitim sistemimizde olduğu gibi, tamamen devlete dayalı olsaydı, devamlı dış güçlerle uğraşmış bulunan Osmanlı Devletinde, kültürel hizmetler daha kısa zamanda çöküntüye uğrayabilir ve Osmanlı Devleti daha erken çağlarda çökebilirdi. Gerek ilkokul ve gerekse Üniversitelerimizin istikbâlini bu açıdan tehlikede görebiliriz. Çünkü Allah korusun, meselâ İran'da olduğu şekilde uzun yıllar devam edecek bir dış gaile ile karşılaşacak olsak devlet bu kadar me'murların maaşını vermekte zorluk içinde kalacaktır. Kanaatimizce, devletimiz tarihimizdeki bu tatbikattan örnek alarak, maarif müesseselerini, devlet dışı bir bütçe ile kendi kendini idare edecek bir mâlî yapıya dayandırma istikametinde tedbîrler almalı, tekrar vakıf müessesesinin yaygınlaştırılması cihetine gitmelidir.